

гърците със слънчевия часовник, известен отдавна на вавилонците. Знатен гражданин на Милет, той е ръководил изграждането на милетската колония Аполония. Написал е първото философско съчинение, известно в историята на философията под името Περὶ φύσεως (*За природата*), което за съжаление твърде скоро се е загубило, като от него е останало запазено само едно изречение, цитирано в коментара на Симплиций към Аристотелевата *Физика*.

Фактът си остава обаче факт: и Анаксимандър търси научно обяснение за произхода на света, защото религиозно-спекулативните теории на миналото не са го задоволявали. Той отива дори по-далеч от Талес, и може би тук трябва да се търси някаква приемственост в разработването на схващанията за първите двама философи: докато с водата Талес посочва материално определен елемент като първопричина на всички неща, Анаксимандър приема като първично начало своя апейрон, една неопределена, измислена материя. С тази материя Анаксимандър застава след това между Талес и Анаксимен.

III. Анаксимен

Почти нищо не знаем за живота и дейността на третия милезийски философ – Анаксимен, когото някои наричат ученик на Анаксимандър. И наистина влиянието на Анаксимандър се чувства много ясно при него. По всичко изглежда, че той ще да е доста по-млад от първите двама, и ще да е живял между 588 и 524 г. пр. Хр. И за него се смята, че е написал едно съчинение, в което е изложил схващанията си за света, от което обаче се е запазил само малък откъс.

Анаксимен, който приема от своя страна въздухът като първопричина на нещата в света, се опитва да свърже мисълта за определения характер на първичната материя на света у Талес с мисълта за съществените качества на неопределената материя у Анаксимандър, на неговия апейрон, тъй като въздухът е също така като него безграничен, подвижен и безкрайно способен да се преобразява. Освен това допирните точки между схващанията на Анаксимен и Анаксимандър определят и тяхното общо приемане за вечното редуване в създаването и погиването на световите, от които нашият свят следва да се приеме само като преходен отделен случай.

Тримата големи философи от Милет са и първите големи учени на Древна Гърция. Те развиват натурфилософския отдел на гръцката философия. Със своите философски изследвания и с научните си познания и тримата преодоляват митологическите схващания на своето време за произхода на света и обръщат вниманието на своите съвременници върху материалния свят с неговите живи проблеми: те подпомагат със съвети управлението на страната, а познанията им по география, математика и астрономия са били полезни за стопанския и икономически живот на йонийските колонии, за корабоплаването и

търговията на Стара Гърция. И макар и да не може да се каже, че са разработили школки натурфилософията на своето време, все пак трябва да се приеме, че са имали последователи или най-малкото, че са събудили интерес у своите съвременници към сериозна научна и философска мисъл, за което впрочем свидетелстват и откъслечните исторически сведения за натуралистическите опити на други, макар и по-незначителни гръцки мислители откъм V век пр. Хр.

§ 3. Ученията на първите дорийци и италийци

I. Общи исторически бележки

И по-нататъшното развитие на старата гръцка философия се характеризира със стремежа към познанието заради самото него. Философските интереси на йонийските колонии в Мала Азия обаче започват да остават на по-заден план. През втората половина на VI век пр. Хр. поселниците се борят вече с персийците, които и не закъсняват да завземат цялото крайбрежие на Мала Азия и да разрушат един след други всички по-важни градове на йонийците и да унищожат така тяхната цветуща материална и духовна култура. През това време историята отбелязва вече друго средище на оживен философски живот в Стара Гърция. Елински колонисти заселват Долна Италия, която скоро взема в ръцете си търговията на Средиземно море и става център на стопанския и икономически живот на цяла тогавашна Гърция. Под ръководството на будните и предприемчиви дорийци там изникват редица градове, които не закъсняват да забогатееят и да станат след това притегателна точка на цялата търговия и индустрия на Гърция и средище на оживени научни изследвания и повишен философски живот въобще.

II. Питагор и неговата школа

Философията на дорийските градове от Долна Италия води своето начало от Питагор (580–500 г. пр. Хр.), който се преселва там между 540 и 530 г. пр. Хр.

Сведенията за живота и дейността на този голям гръцки философ и реформатор, който създава цяла научна, политическа и религиозна школа и чиито многобройни ученици нашироко разпространяват учението му, са толкова изобилни, но и толкова примесени с легенди и предположения, че е много трудно да се отдели историческата истина от онова, което възторжените му последователи са прибавили.

По всичко изглежда, че той е роден на остров Самос около 580 (570) г. пр. Хр., където по онова време е била развита висока култура,

че по-късно е разширил и обогатил знанията си с пътешествия и самостоятелни занимания, а около 540 (530), вероятно, за да избяга от тиранина Поликрат, се е преселил в Кротон, в Южна Италия. Тук той основава общество или орден с религиозен характер, което е намерило много привърженици измежду поселниците гърци, а също и сред по-висшите слоеве на тогавашните ръководни кръгове. Умереност и въздържане, самообладание, душевно и телесно здраве, вяроност и подчинение са били главните добродетели, които е трябвало да притежава всеки, който е искал да стане член на това общество. Гимнастика, математика, музика и наука са били главните занимания на посветените.

Питагорейците скоро са започнали да играят и политическа роля в цяла Долна Италия; те представлявали едва ли не политическа партия с подчертан аристократичен характер, като рязко се противопоставяли на всякакви демократически тенденции. Партийни борби са станали причина, щото Питагор в напреднала възраст да се пресели в Метапонт, където и живее докъм 500 г. пр. Хр. Влиянието на питагорейците не престанало след неговата смърт, то продължило още десетки години до около 440 г. пр. Хр., когато техният дом в Кротон бива изгорен и с това се дава знак за тяхното преследване из цяла Южна Италия, така че мнозина биват избити, а други успяват да избягат в Гърция, където и пренасят учението на учителя си. Влиянието на питагорейците в Гърция постепенно заглъхва, за да се възроди след това 500 години по-късно с нова сила в школата на неопитагорейците.

В основата на учението на Питагор стои понятието за числото. С този обрат в научното мислене на старите гърци материалното начало отстъпва място на числото като мисловно образувание: натурфилософията, както се вижда, не задоволява вече техния стремеж към научно обяснение на света, поради което и изниква нужда от ново обяснение, което са дава от Питагор и неговата школа. Питагор се е занимавал най-вече с математика и тези му занимания са го довели изглежда до мисълта да приеме математическите принципи като принципи на всичко съществуващо. Според сведения от Аристотел, питагорейците са виждали в числата свойствата и основанията на хармонията в света, те са приемали, че числата са били началото на природата и, че всичко останало по своето естество е трябвало и е било сътворено според числата. Всичко в света, във външната природа, както и в областта на духовния живот на човека, може да се обхване и познае само чрез числата, защото само те са истината, последната истина на всичко.

Научните заслуги на Питагор и неговите последователи лежат само в областта на математиката. Религиозните и етически схващания на питагорейците не се отличават със сериозната теоретическа разработка на математическите им постижения. И ако все пак изиграват

такава голяма обществена роля сред дорийските градове на Долна Италия, това, без да може да се обясни напълно, се дължи на някои особени нравствени и политически елементи, легнали в основата на обществената организация на питагорейците. Знае се, че скоро след преселването си Питагор основава своята школа. С течение на времето тя се разширява и обхваща не само непосредствените му философски ученици, но и привържениците из средите на по-висшите управляващи слоеве на Долна Италия. Скоро школата става религиозно общество, което след това попаднало в ръцете на една аристократическа партия, започва борба за политическо надмощие с демократическата партия на дорийските градове. Дори след смъртта на Питагор общественото и научно движение, свързано с неговото име, не престава да играе голяма роля в живота на тази важна за времето си колония на старите елини. През втората половина на V век пр. Хр. обаче питагорейското общество се разпада, членовете му се разпръскват, гонени от властта заради политическите си убеждения. Някои от тях избягват в майката-отечество, където заработват чисто теоретически за разпространението на научното дело на големия учител.

§ 4. Наченки на логика и метафизика

I. Общи бележки

Връзката с позитивните науки, която философията на старите гърци е имала до Питагор, определя до голяма степен и предмета на техните научни занимания. Теоретическото мислене върху света измества спекулативните вървания за неговия божествен произход и ученията на редица гръцки мислители завладяват образованото общество, за да го реформират в духа на новото време. След натурфилософията на йонийските колонии в Мала Азия идват спекулациите с числата на дорийските градове в Долна Италия; старата гръцка философия все още търси да открие по научен път началото и края на битието. С течение на времето обаче заедно с разсъжденията върху космоса през V в. пр. Хр. започват да се появяват и мисли върху тези разсъждения, които със своята логическа и метафизическа същина дават съвсем нова насока на философската спекулация на старите гърци. Историята на гръцката философия отбелязва по това време ученията на Ксенофан, Парменид, Зенон и Хераклит, които, макар и да се занимават с проблемата за космоса, все пак не дават никакви натурфилософски построения, а изследвания върху познанието. У тях интересът към космологията и нейните основни проблеми запада и на негово място идва интересът към понятието и същината на познанието и неговата истинност, към логиката и метафизиката.

238/99

Историческото място на това направление в развитието на философията на старите гърци е пак Долна Италия. Елеа е градът, в който са живели и работили Ксенофан, Парменид и Зенон и който дава името на тяхната школа.

II. Ксенофан

Победата на персите над гърците и превръщането на Йония в персийска колония прогонва мнозина йонийци от родината им. Между тях е и Ксенофан (ок. 570–480 г. пр. Хр.). Роден в Колофон, принуден да напусне родния си град, той дълги години обикаля от град на град и от провинция в провинция като поет и рапсод, придружен само от един роб, който му е носил инструмента и няколко дребни вещи. Под кроткия образ на вдъхновен поет се е криел обаче смел реформатор и остър мислител. Покрай хилядите стихове, в които той възпява родния си град, или Елеа, второто си отечество, в Долна Италия, където се поселва по-късно и, където умира твърде стар – над 90 години, от които са запазени около 480 стиха, които обаче не представляват за нас вече никакъв интерес, са стигнали даже и редица, макар и откъслечни стихове от едно негово произведение „Върху природата“. Това свое произведение той изнасял само пред по-отбрани слушатели, и от него ние черпим сведение за философските му мисли и дълбоко революционни схващания.

Школата на елеатите поставя в основата на цялата си философия мисълта за *единството* на света. Тази мисъл се появява най-напред у Ксенофан, който, макар и да се смята повече за поет, отколкото за философ в истинския смисъл на думата, все пак с философските си песни за *единството* на битието се смята за прѣдтеча на философията на елеатите. Ксенофан е познавал философите от Милет, откъдето и той забягва, след като персийците завладяват и унищожават йонийските колонии по западното крайбрежие на Мала Азия и достигат Средиземно море. Той обаче не мисли като натурфилософ, неговата философия не е космология, а теоретическо разсъждение върху понятието за познаването на космоса. Накъсо: той е разсъждавал върху мисълта за космоса.

Две са насоките, в които потича мисълта на гръцката философия от онова време. И двете се развиват едновременно и си оспорват първенството. Мисълта за единното, неизменно битие у Ксенофан, която по-късно намира систематическата си обработка у Парменид и Зенон като истински представители на така наречената елеатска школа. И противоположното приемане у Хераклит, който започва своята философска спекулация с мисълта, че всичко тече, всичко се мени. Елеатите развиват своето учение най-вече в опозиция срещу учението на Хераклит. Това обстоятелство, от една страна, а, от друга страна,

времето, в което Хераклит и елеатите са живели, прави до известна степен по-целесъобразно да се изтъкнат най-напред философските схващания на Хераклит.

III. Хераклит

Хераклит е първият гръцки философ, който не се е занимавал нито с геометрия, нито с физика, география, естествени науки или каквато и да е друга конкретна наука. Той е бил философ в най-чистия смисъл на думата. Отделен от света и от хората, той е живял свой собствен живот и вървял по свой собствен път. Датите на рождението и на смъртта му са неизвестни. Предполага се, че е живял между 535–475 г. пр. Хр. Знае се, че е роден в Ефес от благороден произход, както впрочем всички първи философи и мислители; аристократ по дух и убеждение, изпълнен с най-дълбоко презрение към масите, техния живот и управление, той се оттегля от хората и живее в отшелническа самота, като поверява на храма на Артемида своето произведение, което ще е било завършено не по-рано от 478 г. пр. Хр., и от което са останали запазени 137 фрагмента, от тях 11 неистински. Характерно за Хераклит, за неговата строга и непреклонна стойка пред съвременниците му, а също и пред другите, известни нему мислители и учени, е езикът на това произведение. Хераклит не само, че не се мъчи да бъде ясен и разбран в изложението си, а съзнателно затруднява и усложнява мисълта си, със съзнанието, че пише само за избраници. Не току така той е получил названието „тъмният“. Езикът му се приближава на места до пророческите сентенции на оракулите, така че дори Аристотел се оплаква от трудностите, които е срещал, за да може да разгъне израза и извади основната мисъл на разсъжденията му.

Хераклит се смята от много историци на философията като първи спекулативен философ в истинския смисъл на думата. Той живее в Ефес, йонийска Мала Азия, и не основава никаква школа, живее и работи усамотено и критикува едновременно съвременници и предшественици във философията. Според Хераклит обикновеното схващане за единството на битието, според което схващане нищо не се променя, защото всичко почива, е из основа погрешно. Той учи тъкмо противното, че в света няма нищо постоянно, че всичко тече, че всичко се мени. Това, което другите наричат единство, според него се създава само от сблъскването на противоположностите. Единството и хармонията в света, които се създават от съединяването на противоположностите, Хераклит изразява с огъня като един вид праматерия, която у него обаче няма смисъла и значението на началната материя на първите гръцки натурфилософи. С мисълта, че светът е произлезъл от огъня, и че някога ще се разпадне в огъня, за да се създаде отново от огъня, Хераклит, който е известен в старата гръцка философия със

своя образен и на места съзнателно тъмен език, може би отново приема огъня като символ на движението. Така, дори и в заниманията си с въпроса за произхода на битието, той иска да остане спекулативен философ, какъвто и историята на философията го приема, с оглед на неговата така пълна с нови идеи теория на познанието. Мисли се, че Хераклит не е приемал общото, което лежи в основата на всичко, като разум, а само като някакъв световен закон, който определя едновременно движението на външния, физически свят и на човешката душа. Истинското задоволство се създава, когато човек се подчини на общото, на закона, както това се изтъква в теорията, от която мисъл може би с някои заобиколки следва и неговият космополитизъм, за който той наистина не казва нищо, но който следва да се подразбере; той не говори никъде за граждани на Ефес, нито за елини, а само за „човеци“, и както богът му е бог на света, така и държавата му е световна държава.

Хераклит не е основал школа, той е упражнил обаче голямо въздействие върху философските занимания на старите гърци. Неговите философски идеи са влияли дори на Платон и Аристотел. Натурфилософията и теологията на стоиците са се влияли много от философията на мълчаливия, самотен и чудат мислител и философ от Ефес, който чрез своето учение за логоса, което доразработват и препредават, стига дори до християнската философия и философията на ново време.

IV. Школата на елеатите

Ксенофан само подхвърля мисълта за единството на света, той не я разработва. Тази работа остава за неговия голям ученик Парменид, който я задълбочава и доразвива в цяла теория.

1) П а р м е н и д. Много трудно е да се определи годината на раждането и смъртта на този значителен гръцки мислител, чиито философски разсъждения представляват една толкова решителна крачка напред в развитието на човешката мисъл. Роден в гръцката колония Елеа, най-вероятно около 540 г. пр. Хр. в Долна Италия, от знатни, състоятелни родители, той е взел участие и в политическия живот на страната, и се е ползвал с уважението и почитта не само на съгражданите си, а и на редица големи гръцки философи като Сократ, Платон и Аристотел, които изтъкват благородството и дълбочината му. Ученик на Ксенофан, той е бил същевременно добре запознат с учението на питагорейците, и тяхното влияние се чувствава не толкова в учението му, колкото в неговия начин на живот. Своите възгледи за света и природата той е изложил в едно съчинение, наречено Περὶ φύσεως, от което са запазени значителни откъси, общо 155 стиха (хекзаметри), които се отличават с хубавия си език и възвишена мисъл. Съчинението се състои от две части: учение за истината и учение за привидността.

Със своята систематическа разработка и обосновка на мисълта за единството на света Парменид се изтъква като един от най-забележителните философски умове на своето време. Парменид учи, като полемизира срещу Хераклит, че сетивата ни дават нещата в тяхното многообразие и промяна, поради което и истинността на сетивното познание в никой случай не може да се приеме за достоверна. Пътят към истината води само през разума и мисленето, които познават битието на съществуващото като необходимо, а несъществуването му като невъзможно. Или с други думи: онова, което може да бъде мислено и изказано, съществува по необходимост; защото онова, което може да бъде мислено и онова, което може да съществува, са едно и също нещо. За да преодолее обаче трудността, която изниква за философа при съгласуването на принципа за неделимото битие, извлечен от логическото мислене, с многообразието на действителността, Парменид развива в своето учение за битието, за разлика от основната си мисъл от учението за истината, че светът и човекът са произлезли от смешението на два елемента – един светъл и един тъмен. Светлият елемент представя действащия принцип в света, тъмният елемент – страдащият, онзи, върху който се действа.

Систематическата обосновка на мисълта за единството и на света, която Парменид дава, съставя истинската философска същина на школата на елеатите. Един друг забележителен представител на тази школа и в същото време блестящ ученик на Парменид е Зенон (490–430).

2) З е н о н. Зенон е бил най-способният измежду учениците на Парменид и е стоял и лично най-близко до него. Роден и живял също в Елеа, той е бил според сведенията на Аристотел и на други древни източници, с 25 години по-млад от учителя си, също от знатно семейство, също взимал участие в политическия живот. В разцвета на физическите си и духовни сили, около 40-годишен, той е загинал мъченически, уловен в съзаклатие против някакъв тиран. Подробности около участието му в това съзаклатие и смъртта му не се знаят с положителност. Изглежда обаче, че той е показал необикновена сила на характера, като според някои си е отхапал езика, за да не издаде другарите си. Знае се, че е написал едно съчинение в проза, в което си е поставил за цел да обори противниците на учението на Парменид, и с което е положил основите, както казва Аристотел, на диалектиката.

Зенон се смята от Аристотел за създател на диалектиката. У него мисленето в чисти понятия започнало така щастливо с теорията на Хераклит и Парменид, се задълбочава и доразвива. Той се смята в това отношение за един от най-изтъкнатите философски умове на V в., века на гръцкото просвещение. Зенон търси да даде доказателство за верността на основната мисъл на философията от школата на елеатите, като се опитва да докаже като противоречиво противоположното приемане на многообразието и на движението или промяната на нещата